

УДК 81'373.4

Врублевська Т. В.
Вінницький національний медичний
університет імені М. І. Пирогова

КОНЦЕПТ ТА СУМІЖНІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ: ПОНЯТТЯ, ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, СТЕРЕОТИП

Відсутність єдиного визначення концепту, велика різноманітність його трактувань з різних поглядів призвели до ототожнення концепту із суміжними термінами: поняттям, лексичним значенням, стереотипом, фреймом, схемою, скриптом, гештальтом та іншими.

Проблему співвідношення концепту із зазначеними вище репрезентативними структурами досліджували Р. Джекендофф, В. Карасик, О. Кубрякова, А. Пейвіо, Д. Поспелов, В. Чейф та ін. Ж. Краснобаєва-Чорна структурувала термінологічне поле „концепт”, виділивши сім векторів його інтерпретації. Кожен із векторів демонструє зв'язок концепту з поняттям (логіко-філософський – Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), пропозицією (власне філософський – Ф. Гаватарі, Ж. Дельоз), лексичним значенням (лінгвістичний – В. Гак, В. Звєгінцев, Л. Резников, О. Татаренко, П. Чесноков; психолінгвістичний – О. Залевська, Л. Лисиченко, О. Селіванова, В. Старко, О. Цапок, І. Штерн), стереотипом (лінгвокультурологічний – А. Вежбицька, Д. Гудков, І. Захарченко, Л. Іванова, В. Іващенко, В. Красних, В. Маслова), фреймом, гештальтом (когнітивний – В. Дем'янков, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін), художньою дефініцією (літературно-культурологічний – Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська). Проте, незважаючи на значний арсенал праць, присвячених цій проблемі, вона і досі залишається невирішеною через відсутність чіткого розмежування цих репрезентативних одиниць, що свідчить про актуальність наукової розвідки.

Мета статті – виокремити й описати індивідуально-диференційні риси концепту та суміжних термінологічних одиниць.

Для того, щоб зрозуміти природу та особливості концепту, схарактеризуємо його спільні та відмінні риси із суміжними термінологічними одиницями, спробуємо провести чітку межу між ними та показати їхні індивідуально-диференційні риси.

Концепт – поняття. Найчастіше у лінгвістиці термін „концепт” асоціюється із близьким за значенням терміном „поняття”. Є чимало думок щодо тотожності та нетотожності цих понять: одні науковці стверджують, що ці терміни є синонімами, інші – заперечують цю думку, розглядаючи концепт як самодостатній термін.

Лінгвістичний енциклопедичний словник, даючи визначення терміна „поняття”, також настановує на думку, що це терміни-синоніми. Поняття витісняється із наукового обігу терміном „концепт”: поняття – 1) думка, що відображає в загальній формі предмети та явища дійсності за допомогою фіксації їхніх властивостей та відношень; останні (властивості та відношення) входять до поняття як загальні та специфічні ознаки, співвіднесені з класами предметів та явищ; 2) те ж саме, що граматична або семантична категорія, як правило, не найвищого рівня узагальнення [4, с. 383–384]. Аналогічної думки дотримується і А. П. Бабушкін: „Сьогодні мовознавці майже не оперують терміном „поняття” в його класичному значенні і віддають перевагу концептам” [1, с. 14].

В. З. Дем'янков наголошував, що, починаючи із 20-х років і до середини 70-х років ХХ ст. у мовознавстві спостерігалася тенденція до ототожнення терміна „концепт” із поняттям, їм надавався статус слів-синонімів. Проте, починаючи із середини 80-х років, ці терміни починають розмежовувати як самодостатні репрезентативні одиниці. Дослідники у своїх наукових розвідках усе

частіше заявляють про особливості концептів, які встановлюють межу між концептом та поняттям, роблять її все більш зримою для лінгвістичного загалу.

Ми є прихильниками другого підходу, за яким концепт – самодостатній термін, ширший за поняття. Проаналізувавши праці відомих представників когнітивної лінгвістики із проблеми дослідження, наведемо виділені у процесі аналізу індивідуально-диференційні риси цих термінів за допомогою порівняльної таблиці.

Порівняльна характеристика термінів „поняття” та „концепт”

Поняття	Концепт
1.Одиниця мислення, яка відображає головні ознаки предметів дійсності, обов’язково вказуючи на відмінні ознаки	1.Одиниця мислення, яка виступає цілісним відображенням (предмету) факту дійсності.
2.Відбиває сукупність важливих ознак об’єкта	2.Відображає сукупність знань про об’єкт
3.Включає суттєві та необхідні ознаки	3.Включає суттєві, необхідні та несуттєві ознаки
4.Термін логіки та філософії	4.Термін культурології, лінгвістики, лінгво-концептології
5.Містить описово-класифікаційні характеристики	5.Містить описово-класифікаційні, чуттєво-вольові, образно-емпіричні характеристики
6.У понятті визначається мовне та ментальне начало	6.У концепті визначається мовне, позамовне, ментальне та чуттєве начало
7.Властива точність, науковість	7.Властива емоційність, експресивність, оцінність
8.Мислиться	8.Мислиться та переживається
9.Структура: сигніфікат, інтенціонал, денотат, компрегенсія	9.Структура: сигніфікат, інтенціонал, денотат, компрегенсія + етимологія, історія, асоціації, оцінний компонент
10.Поняття – складова частина концепту, його ядро	10. –
11.Поняття – продукт наукового опису	11.Концепт – набутки індивідів та суспільства
12.Поняття – те, про що люди домовляються, погоджуються з його межами (В. З. Дем’янков)	12.Концепт існує поза нашою домовленістю (В. З. Дем’янков)
13.Одиниця концептуальної (логічної) картини світу	13.Одиниця домовної (психоментальної) картини світу
14.Властива всезагальність	14.Властива національна специфіка
15.Стале, загальновизнане, незмінне	15.Змінний, рухливий
16.Вужче за значенням	16.Ширший за значенням

Отже, поняття та концепт терміни самодостатні, однопорядкові, паралельні (В. А. Маслова). Концепт за своїм значенням ширший від поняття (різновид концепту, його ядерний компонент). Концепт і поняття мають схожу внутрішню форму, але є предметами вивчення різних наук, мають відмінну структуру та специфічні для кожного ідентифікаційні риси.

Концепт – лексичне значення. Проблема диференціації понять „концепт – лексичне значення” поставлена у працях М. М. Бахтіна, М. Болдирева, О. Залевської, І. Карасика, О. Кубрякової, З. Попової, О. Селіванової, І. Стерніна та ін. Їхнє співвідношення спричинене тим, що значення найбільш точно розкриває суть терміна „концепт”. В. Гак трактує лексичне значення, „як зміст слова, що відображає у свідомості і закріплює у ній уявлення про предмет, властивість, процес, явище...” [4, с. 262–263].

Д. С. Ліхачов зазначає, що „концепт співвідносний зі словом в одному із його значень” [5, с. 26]. В. П. Москвін слова свого колеги розуміє так: „такі характеристики, як наявність синонімів,

внутрішня форма і сполучуваність, відносяться не до слова у цілому, а до окремого його лексико-семантичного варіанта” [5, с. 26]. Тому концепт – це поняття, співвідносне зі значенням слова.

Ще одна спільна риса концепту та значення – це розмитість їхніх меж (Л. Резніков). Лексичне значення, як і концепт, охоплює численні ознаки, відомі певному колективу, може змінюватися із розвитком суспільства та прогресу.

Концепт і лексичне значення мають чимало відмінного: 1) є одиницями різного статусу: значення є мовною сутністю, а концепт – психоментальною (Л. Лисиченко, О. Селіванова); 2) „концепт – одиниця концептосфери, значення – одиниця семантичної системи, семантичного простору мови” (З. Попова, І. Стернін) [6, с. 414]; 3) хоч значення, як і концепт, є результатом відображення дійсності, але водночас воно виступає частиною концепту. Отже, концепт – це інформаційна структура, набагато ширша за значення (С. О. Аскольдов, І. Карасик); 4) концепт є об’єктом дослідження концептуального аналізу, а лексичне значення – семантичного аналізу (Т. П. Вільчинська).

Проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що лексичне значення слова представляє лише частину концепту, виконуючи функцію його загальної репрезентації в мові, є засобом вираження смислового змісту концепту.

Концепт – стереотип. Посилаючись на класиків лінгвістичних досліджень, які вивчали теорію стереотипів (Ю. Д. Апресян, А. К. Байдурін, Е. Бартмінський, Ж. Коллян, І. С. Кон, В. В. Красних, У. Липман, Ю. Е. Прохоров, В. О. Рижков, Ю. О. Сорокін та ін.), визначимо ідентифікаційні риси стереотипу та покажемо його зв’язок із концептом.

Стереотип постає перед нами як комунікативна одиниця певного етносу (В. О. Рижков), одиниця мовної картини світу (У. Липман), структура лінгвального комплексу (В. В. Красних), яка здатна здійснювати вплив на свідомість індивідів. Стереотипу притаманні такі риси: конкретність, схематичність, упорядкованість, національна детермінованість, односторонність; його часто порівнюють із мовним зворотом, усталеною формулою, мовним шаблоном або трафаретом. Найголовнішими функціями стереотипу є економія зусиль та мовних засобів, схематизація та спрощення, формування та зберігання ідеології (за В. А. Масловою).

В. А. Маслово характеризує стереотип як „деяке мінімізоване і національно-детерміноване уявлення про об’єкт або ситуацію” [5, с. 66]. Це трактування, а також такі функції, як економія зусиль, формування та зберігання групової ідеології, зближує концепт із стереотипом. Проблему розмежування цих термінів вирішуємо так: 1) концепт містить мовні знання, а стереотип – це образ-уявлення у його вербальній оболонці; 2) концепт – це поняття більш абстрактного рівня, стереотип є більш конкретним; 3) концепт виступає феноменом парадигматичного плану, тобто він співвідноситься із системою ментальних утворень, а стереотип функціональний, він виявляється у комунікативній поведінці [3, с. 74]; 4) концепт зберігається у формі гештальтів та пропозицій, а стереотип – у формі фрейм-структур [2, с. 25]; 5) концепту, на відміну від стереотипу, не властиві односторонність та схематичність; 6) стереотипний образ стоїть за будь-якою одиницею мови, але не кожна мовна одиниця може стати концептом.

Ґрунтуючись на зазначеному вище, стверджуємо, що стереотип є фрагментом, складовою частиною концепту, яка існує у свідомості індивідів та суспільства.

Проблема диференціації суміжних понять є однією із найскладніших у сучасній лінгвістиці і зумовлена передусім глибиною, розмаїтістю та складністю концепту як мовно-культурного феномену. У науковій розвідці ми виділили індивідуально-диференційні риси суміжних термінологічних одиниць, провели межу між ними та навели основні (на наш погляд) відмінні риси цих репрезентативних структур. Проаналізовані наукові поняття є самодостатніми термінологічними одиницями. Концепт виступає центральною одиницею (за якою перебувають знання різного ступеня

абстракції) та виражає загальне значення усіх аналізованих репрезентативних одиниць. Поняття, лексичне значення слова, стереотип – обов'язкові компоненти структури концепту, його типологічні різновиди, засоби вираження його ознак у мові.

Подальшого наукового дослідження потребує диференціація концепту із такими суміжними репрезентативними структурами, як фрейм, гештальт, схема, сценарій, скрипт, пропозиція, художня дефініція, образ, символ, лінгвокультурема та логоепістема.

Список використаної літератури

1. Бабушкин А. П. Концептуальные типы значений / А. П. Бабушкин // Контрастивные исследования лексики и фразеологии русского языка. – Воронеж, 1996. – С. 14.
2. Карасик В. И. Языковой круг: Личность. Концепты. Дискурс / В. И. Карасик. – М., 2004. – 477 с.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Термінополе концепт / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–78.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред В. Н. Ярцева. – М., 2002. – 709 с.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / В. А. Маслова. – 2-е изд. – Минск: Тетрасистемз, 2004. – 255 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2008 – 712 с.

Анотація

Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип.

Наукова розвідка виокремлює та аналізує основні індивідуально-диференційні риси концепту та суміжних термінологічних одиниць, проводить межу між ними.

Ключові слова: концепт, поняття, лексичне значення, стереотип

Аннотация

Врублевская Т. В. Концепт и смежные терминологические единицы: понятие, лексическое значение, стереотип.

Научное исследование выделяет и анализирует основные индивидуально-дифференциальные черты концепта и смежных терминологических единиц, проводит границу между ними.

Ключевые слова: концепт, понятие, лексическое значение, стереотип

Summary

Vrublevskaya T. V. Concept and related terminological units: concepts, lexical meaning, stereotype.

The scientific research shows and analyzes the main individual and differential features of the concept and similar terminology units, making the line between them.

Key words: concept, term, lexical meaning, stereotype

УДК 811.161.2'271

Гавриш М. М.

Хмельницький національний університет

СОЦІАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ МОВЧАННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Сучасній лінгвістиці притаманний підвищений інтерес до проблем невербальності. Поглиблене вивчення вербальної та невербальної семіотики відбувається з урахуванням прагматичного (В. І. Карабан, І. М. Колегаєва, Ю. А. Зацний), когнітивного (С. А. Жаботинська, О. Є. Кубрякова) та комунікативного підходів (Г. В. Колшанський В. В. Красних, Л. В. Солощук, Ф. С. Бацевич).